

P. DASZKIEWICZ & R. TARKOWSKI — Pobyt i badania przyrodnicze Jeana-Etienne'a Guettarda w Rzeczypospolitej (1760–1762). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2009, 191 str.

Jean-Étienne Guettard (1715–1786) był jednym z najwybitniejszych uczonych doby Oświecenia, który pozostawił trwałe ślady w tak różnych dziedzinach nauk jak geologia, mineralogia, paleontologia, botanika, meteorologia, zoologia, medycyna i nauki inżynierskie.

Wiele publikacji J.-É. Guettarda na trwałe weszło do kanonu opracowań badawczych osiemnasto- i dziewiętnastowiecznej nauki (m.in. *Observations sur les plantes* (1747), *Histoire de la découverte faite en France de matières semblables à celles dont la porcelaine de la Chine est composée* (1765), *Mémoires sur différentes parties des sciences et arts* (1768–1783), *Mémoires sur la minéralogie du Dauphiné* (1779) i fundamentalne 253-stronicowe dzieło *Atlas et description minéralogiques de la France* (1780).

Francuski przyrodnik w latach 1760–1762 przebywał i prowadził badania naukowe w Polsce i na Litwie. Owocem jego pracy były cztery rozprawy ogłoszone w Królewskiej Akademii Nauk w Paryżu, wiele informacji o polskiej przyrodzie, opublikowanych w innych publikacjach, jak i ogromna ilość rękopiśmiennych notatek. Pobyt w Rzeczypospolitej zbiegł się z okresem życia Guettarda, w którym zainteresowania botaniką nieomal całkowicie ustąpiły miejsca pasji mineralogicznej i geologicznej.

Nakładem Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie wydana została monografia Piotra Daszkiewicza i Radosława Tarkowskiego pt. *Pobyt i badania przyrodnicze Jeana-Etienne'a Guettarda w Rzeczypospolitej (1760–1762)*. Książka jest rezultatem kilkuletnich poszukiwań, prowadzonych przez autorów we francuskich i polskich archiwach, jak i analizy tekstów opublikowanych w XVIII w., głównie we francuskich czasopismach naukowych. Najważniejszym źródłem informacji o Guettardzie są zbiory rękopisów Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu, gdzie od przeszło 200 lat przechowywane jest archiwum tego uczonego. Po raz pierwszy kolekcja ta została zbadana pod względem zawartości informacji dotyczących Rzeczypospolitej. Książka stanowi udaną próbę rekonstrukcji pobytu i badań naukowych prowadzonych w naszym kraju przez francuskiego przyrodnika i lekarza w drugiej połowie XVIII w. Warto przypomnieć, że pierwsze, cząstkowe rezultaty badań nad dokumentacją dotyczącą historii polskiej geologii w archiwach Guettarda były publikowane w latach 2007–2008 właśnie w *Przeglądzie Geologicznym* (Prz. Geol., 55: 33–37, 121–124, 845–848, 1123–1129; Prz. Geol., 56: 308–312).

Pierwsza część książki poświęcona jest przedstawieniu sylwetki Guettarda. Wszystkie znane biogramy francuskiego przyrodnika powtarzają informacje, podane w 1786 r. przez Nicolasa de Caritat, markiza de Condorcet (1743–1794), w mowie żałobnej wygłoszonej w akademii. Dlatego też autorzy przetłumaczyli ten tekst na język polski (str. 11–23). Wiadomości pochodzące z publikacji Condorceta uzupełniono o rozdział poświęcony informacjom na temat okoliczności przyjazdu i pobytu Guettarda w Rzeczypospolitej. Przedstawione zostały związki tego uczonego z wieloma wybitnymi postaciami polskiej historii XVIII w. Wnikliwie przedyskutowano także informacje na temat jego udziału we francuskiej akcji dyplomatycznej i wywiadowczej w Rzeczypospolitej.

Obszerna część monografii poświęcona jest analizie dostępnych źródeł, jak i historii notatek z Polski i Litwy, pozostawionych przez Guettarda. Opisano koleje losu dokumentów

Lavoisiera, których archiwum Guettarda było częścią oraz analizę katalogu sprzedaży biblioteki Guettarda. Ustalono, że prawdopodobnie istniała jeszcze jedna, dzisiaj zaginiona rękopiśmienna rozprawa tego przyrodnika, dotycząca jego badań w Rzeczypospolitej

Znacząca, prawdopodobnie najważniejsza część pracy Guettarda w Polsce dotyczyła zagadnień geologicznych, paleontologicznych i mineralogicznych. Przyrodnikowi temu nauka zawdzięcza pierwszą mapę geologiczną Polski i Litwy, pierwszy opis kopalni i złóż soli w Wieliczce, mogący uchodzić za zgodny z zasadami warsztatu naukowego, jedne z pierwszych opisów okazów paleontologicznych z Rzeczypospolitej, upowszechnienie informacji na temat polskiej geologii w Europie Zachodniej, opisy polskich zbiorów przyrodniczych oraz projekt ponownego uruchomienia kopalni w Olkuszu. Dobrze się więc stało, że autorzy przetłumaczyli na język polski dwuczęściową rozprawę Guettarda pt. *Rozprawa o naturze ziem Polski i minerałach w nich zawartych* (str. 140–190). Jest to pierwsze polskie tłumaczenie tej ważnej dla historii nauki pracy. Jej treść została poddana analizie z punktu widzenia dzisiejszej wiedzy geologicznej i historii nauk przyrodniczych. Autorzy porównali treść rozprawy z przechowywanymi w archiwum Guettarda jego zapiskami. Wynikiem tego porównania jest uzupełnienie oryginalnego tekstu o przypisy zawierające wiele spostrzeżeń francuskiego przyrodnika, niewykorzystanych w oryginalnej wersji rozprawy. Analiza ta dostarczyła nowych informacji na temat wiedzy przyrodniczej dotyczącej naszego kraju w osiemnastowiecznej Europie.

W odrębnym rozdziale przedstawiono badania Guettarda na tle prac badawczych prowadzonych wówczas w innych krajach Europy. Przeanalizowano też znaczenie pobytu Guettarda w Polsce dla rozwoju jego prac i poglądów (m.in. na temat kartografii geologicznej). Autorzy przedstawili także prace związane z pobytem francuskiego przyrodnika w Wieliczce oraz historię przesłanej przez niego do Francji kolekcji okazów halitów. Jeden z rozdziałów pracy poświęcono dokumentowi z archiwów Guettarda, opisującemu kolekcję koralowców ze zbiorów Radziwiłłów w Nieświeżu, stanowiącemu istotne źródło jego wiedzy na temat *Anthozoa*. Jak podkreślają autorzy książki, rękopis ten jest także ważny do zrozumienia metodologii pracy Guettarda w naszym kraju.

W kolejnej części pracy przedstawione zostały wykonane przez Guettarda botaniczne prace i obserwacje związane z Rzeczypospolitą. Autorzy ustalili, że uczonego ten był pierwszym botanikiem stosującym system Linneusza na ziemiach polskich. Przedstawiono także wiele sporządzonych przez Guettarda lokalnych list roślin. Stwierdzono, że to właśnie w Warszawie francuski uczonego przeprowadził część swoich doświadczeń z zakresu fizjologii roślin. Warto w tym miejscu przypomnieć, że J.-É. Guettard był autorem pionierskich badań na temat pasożytnictwa, ruchów i oddychania roślin (m.in. jako pierwszy zwrócił uwagę na wpływ i rolę światła na ten proces). W rozdziale tym przedstawiono także informacje na temat introdukcji w Polsce morwy i pochodzącej z Polski odmiany moreli uprawianej we Francji. Autorzy zebrali także dostępne informacje na temat zaginionego zielnika Guettarda. Z punktu widzenia historii geologii interesującym jest przypomnienie, iż kartografia geologiczna swoje początki zawdzięcza pracom z dziedziny geografii rozmieszczenia roślin. Fakt ten był dotychczas niedoceniany i pomijany przez polskich historyków geologii.

Jean-Étienne Guettard był jednym z pierwszych prowadzących w Polsce obserwacje i pomiary meteorologiczne. W jednym z rozdziałów przedstawiono i przeanalizowano jego dane na ten temat. Należy nadmienić, że także i w tej części uwzględniono nigdy wcześniej nie publikowane informacje, pochodzące z odrębnych zapisków Guettarda z Polski.

Autorzy przeanalizowali także dostępne informacje na temat praktyki medycznej prowadzonej przez Guettarda w Rzeczypospolitej. Przedstawiono niepublikowany dotychczas list księcia Czartoryskiego na temat choroby jego żony Izabeli, zapiski Guettarda na temat epidemii zaziębień w Warszawie w 1762 r. oraz notatki do przygotowywanej przez niego rozprawy o goźdzcu (kołtunie polskim, *Plica polonica*), traktowanym w XVIII w. jako endemiczna choroba z Rzeczypospolitej.

Informacje o botanicznych, meteorologicznych czy medycznych pracach Guettarda są interesujące także dla historyka geologii. Pokazują one bowiem warsztat pracy geologów zanim ta dziedzina nauk przyrodniczych uległa w XIX w. profesjonalizacji i związanej z nią specjalizacji.

Książkę czyta się bardzo dobrze. Napisana ona jest przejrzysto i zawiera mnóstwo odniesień i ubarwiających narrację wiadomości. Autorzy z łatwością prowadzą czytelnika przez poszczególne rozprawy i materiały rękopiśmienne pozostawione przez Guettarda. Dzieło wydano w bardzo starannej szacie graficznej. Warto poświęcić kilka słów okładce pracy autorstwa Marka Kwiatkowskiego. Jest ona kompozycją oryginalnych

osiemnastowiecznych ilustracji związanych z Guettardem, przedstawionych na tle zarysów starej mapy. Jedyny znany portret Guettarda, strona z rękopisem list roślin, najstarszego zastosowania systematyki Linneusza w Rzeczypospolitej, ilustracje paleontologiczne (jedne z najstarszych dotyczących Polski), karty do gry, na których francuski uczoney prowadził zapiski, zdjęcie błękitnego minerału (Guettard napisał rozprawę o błękitnej ziemi z Nieborowa i możliwościach jej gospodarczego zastosowania) — dobrze ilustrują treść książki.

Wydanie publikacji przez Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie książki jest tym cenniejsze, iż na polskim rynku wydawniczym pojawia się niewiele prac poświęconych historii nauk przyrodniczych, jak i niewiele tłumaczeń oryginalnych, dawnych tekstów naukowych. Praca ta może zainteresować różnych czytelników, zarówno przyrodników, jak i historyków oraz historyków nauki, a także wszystkich interesujących się historią polsko-francuskich relacji naukowych, kulturalnych i politycznych.

Jacek Oleksyn